

ԱՆԼԻՏԱԿԱՆ ԳՈՒՐԳԵՆԻ ԴՈԼՈՒԽԱՆՅԱՆ
 ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ, բան. գիյր.
 դոկտոր, պրոֆեսոր, Խ.Աբովյանի
 անվան ՀՊՄՀ հայ հին և միջնադարյան
 գրականության և նրա դասավանդման
 մեթոդիկայի ամբիոնի վարիչ
 Էլ. հասցե՝ aelita.dolukhanyan@gmail.com
 Հոդվածը ներկայացվել է 10.04.2021, գրախոսվել է 10.04.2021,
 ընդունվել է տպագրության 20.04.2021

**ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՈՒ ԳՐԱԿԱՆ ՓԱՍՏԵՐԻ
 ՆԵՆԳԱՓՈՒՈՒՄՆ ԱՐԲԵՋԱՆԻ ԳԻՏՆԱԿԱՆՆԵՐԻ
 ԿՈՂՄԻՑ՝ ԸՍՏ ՊԱՏՄԱԲԱՆ ԱՍԱՏՈՒՐ
 ՄՆԱՑԱԿԱՆՅԱՆԻ**

Խորհրդային միության կառավարության սխալ տարածքային բաժանման հետ-
 ևանքով պատմական Մեծ Հայքից, այսինքն՝ Հայաստանից անջատվում են Նա-
 խիջևանի ողջ շրջանը, Լեռնային, Դաշտային Ղարաբաղը և հանձնվում Ադրբե-
 ջանին: Դրանից բացի՝ Թուրքիային է հանձնվում հսկայածավալ Կարսի մարզը,
 որում նաև Բագրատունիների հռչակավոր Անի մայրաքաղաքն էր: Այսինքն՝ բուն
 ՀՍՍՌ-ին մնում է պատմական Հայաստանի մեկ տասներորդ մասը և այն, ինչ
 որպես Հայկական նահանգ 1828-ին մտել էր Ռուսական կայսրության մեջ, խիստ
 փոքրացված ձևով է դառնում ներկա Հայաստանի տարածք:

Թուրքերը, որոնք իրենց կոչեցին ադրբեջանցիներ (երկիրն էլ 1918-ից կոչվեց
 Ադրբեջան և աշխարհի քաղաքական քարտեզի վրա երևաց միայն 1918-ից
 սկսած), եռանդուն ձևով սկսեցին հալածել հայերին ու հայաթափ անել իրենց
 խորհրդային տարածքում հայտնված հայկական գյուղերն ու քաղաքները: Ահա
 մի փաստ Ասատուր Մնացականյանի «Նաղաշ Հովնաթան «Տաղեր» գրքի առա-
 ջաբանից. «1961 թվականի հոկտեմբերին, երբ Շոռոթի վերջին բնակիչները դեռևս
 չէին լքել իրենց բնօրրանը, Նաղաշ Հովնաթանի ծննդյան 300-ամյակին նվիրված
 հանդիսությունների կապակցությամբ Մեսրոպ Մաշտոցի անվան Մատենադարա-
 նի մի խումբ աշխատակիցներ եղան Շոռոթում և կամեցան պսակ դնել տապանին:
 Որոնումներն իզուր անցան: Տարեցները հիշում էին, որ տապանաքարը մինչև

1920-ական թվականների վերջերը պահպանված է եղել ... Վերստին պետք եղավ մխիթարվել այն ճշմարտությամբ, թե իսկական հուշարձանը հորեյարի թողած ժառանգությունն է»¹:

Թուրքերի և ադրբեջանցիների կողմից հայկական պատմական հուշարձանների ոչնչացումն անպատիժ կատարվում է դարեր շարունակ: Վերցնենք Ռոբերտ Կլր Պոռթերի հուշերը (1823թ.) Անիի ավերակների ճարտարապետական հիասքանչ լինելու մասին և հիմա այցելենք Անի. անգլիացի ճանապարհորդի նկարագրած շքեղ շինությունները ուղղակի չեք գտնի, թուրքերը դրանք քանդել են: Նույնը կատարվել է ամբողջ Արևմտահայաստանի ու Կիլիկյան Հայաստանի տարածքում: Վերջինիս վերաբերյալ ֆրանսիացի հայագետ Վիկտոր Լանգլուան ասագանգում է Ֆրանսիայի թագավոր Նապոլեոն Երրորդին, որի միջոցներով հնագիտական պեղումների էր մեկնել 1852-1853 թվականների ընթացքում²:

Այս բոլոր փաստերը հայտնի էին հրաշալի միջնադարագետ, պատմաբան, բանասեր Ասատուր Մնացականյանին, որը չլռեց և խորհրդային տարիներին՝ XX դարի II կեսին, հանդես եկավ հայոց պատմությունն ու անցյալը նենգափոխող ադրբեջանցի գիտնականների՝ մասնավորապես Զիա Բունիաթովի քննադատությամբ և հողվածներով, և գրքերով:

Այսօր այդ երկու գրքերն առավել քան արդիական են: Դրանք են՝ ա) «Աղվանից աշխարհի գրականության հարցերի շուրջը», Երևան, 1966, 286 էջ, բ) «О литературе Кавказской Албании», Ереван, 1969, Изд. АН Арм. ССР, 220 стр.

Մնացականյանի նույն գրքի հայերեն ու ռուսերեն տարբերակները կարևոր են: Հայերենը՝ որպեսզի հայերը գիտական փաստերով իմանան իրենց իրավունքները, ռուսերենը՝ մեր իրավունքներն իմանան ռուսերենով կարդացող խորհրդային գիտնականները, նաև կրթված հանրությունը:

Հայ ժողովրդի պատմությունից հայտնի է, որ 387-ին Բյուզանդիան ու Պարսկաստանը Հայաստանը բաժանում են իրենց միջև: Երկրի Արևելյան մասն անցնում է Պարսկաստանին, ուր Արշակունիները շարունակում են թագավորել մինչև 428 թվականը: Սակայն հայկական պետականությունը թուլացնելու նպատակով պարսիկները Հայաստանի Արևելյան կողմի մի շարք նահանգներ՝ Ուտիքը, Արցախը, Փայտակարանը հանձնում են Աղվանքին: Այս փաստը գիտեն նաև մերօրյա օտարազգի հայագետները:

Ֆրանսիացի հայագետ Ժան-Պիեռ Մահեն հատուկ հողված է նվիրել Աղվանքի արքա Վաչագան Բարեպաշտին, որը Մովսես Կաղանկատվացու «Պատմութիւն Աղուանից աշխարհի» երկի հիմնական դեմքն է: Իր այս հողվածում Մահեն նշում է, թե Մեծ Հայքի վաղնջական տարածքները՝ Ուտիքը, Արցախը և Փայտակարանի մի մասը հանձնվեցին Աղվանքին: Սասանյան Պերոզը սպանվում է հեփթաղներից, և նրա փոխարեն Պարսկաստանի գահին նստում է Վաղարշը, որը շտապում է կնքել Նվարսակի (484թ.) պայմանագիրը: Այդ պայմանագրով Վահան Մամիկոնյանը դառնում է Արևելյան Հայաստանի մարզպան, փաստորեն երկրի իրավական տերը, և Պարսկաստանը խոստանում է չխառնվել Հայաստանի ներ-

¹ Նաղաշ Հովնաթան 1983, 6-7:

² Sté Langlois V. 1855.

քին գործերին: Այդ ժամանակահատվածում Աղվանքը սերտ կապերի մեջ էր Մեծ Հայքի հետ: Մահեն հիշեցնում է, որ Մաշտոցն այբուբեն էր ստեղծել նաև աղվանների համար¹:

Այս հարցերին անդրադառնում է Ասատուր Մնացականյանը՝ տալով սպառիչ գիտական պատասխաններ: Նախքան այդ պատասխաններին անդրադառնալը դիմենք գիտական մեծ հեղինակություն ունեցող հանրագիտարաններում եղած՝ Հայաստանի, Թուրքիայի մասին փաստեր պարունակող հոդվածներին:

Այժմ Ադրբեջանի նախագահը, խախտելով կրթված մարդուն հատուկ բառապաշարը, հայերին կոչում է «մունդառ էրմանի», Երևանն ու Արցախը համարում իրենցը: Թող նա բացի հետևյալ հանրագիտարանները:

1988-ին Փարիզում լույս տեսած «Petit Robert – 2»² հանրագիտարանի հոդվածը. «Arménie» «Hayastan» նախապես կոչվել է Ուրարտու, սկզբնավորվել է Վանա լճի շրջակայքում... Տիգրանի ժամանակ Հայաստանը հզոր պետություն էր՝ կազմված Մեծ և Փոքր Հայքերից: 1828-ին Ռուսական կայսրության մեջ մտցնելուց հետո Հայաստանի մայրաքաղաք դառնում է Երևանը: Տրդատ Երրորդի ժամանակ (294-324) Հայաստանն առաջինը ողջ աշխարհում քրիստոնեությունը հռչակել է պետական կրոն, և Գրիգոր Լուսավորիչը դարձել է առաջին կաթողիկոսը: Թուրքերի մասին ասվում է, որ նրանք Հայաստանի տարածք են եկել XI դարի սկզբին³:

«Ադրբեջանցի» անուն հնագույն ժամանակներում Հայաստանի պատմության մեջ չի հիշատակվում:

Բրոկհաուզ, Էֆրոնի բառարանում Հայաստանը ներկայացված է որպես վաղնջական պատմություն ունեցող լեռնային երկիր, որն ընկած էր Սև ու Կասպից ծովերի արանքում⁴: Նույն բառարանում չկա Ադրբեջան պետություն: Բրոկհաուզը, Էֆրոնը նշում են, թե Ադրբեջանը Պարսկաստանի մի մասն է՝ Թավրիզ կենտրոնով, այն Պարսկաստանի ամենահյուսիսարևմտյան հատվածն է⁵:

Ֆրանսիական հայագիտության սկզբնավորող Սեն-Մարտենի 1818-ին Փարիզում լույս տեսած «Հիշատակարաններ Հայաստանի պատմության և աշխարհագրության» կոթողային աշխատության I հատորում Արցախը, Գանձակը և Հայաստանի Արևելյան կողմի բոլոր գավառները նկարագրվում են որպես պապենական հայկական տարածքներ՝ սկսած վաղնջական ժամանակներից:

Սեն-Մարտենն իր գրքում նշում է, թե լեռնային Արցախում դեռ XIX դարի սկզբին կային փոքրիկ ինքնուրույն հայկական իշխանություններ, որոնց տերերն իրենց կոչում էին մելիքներ, այսինքն՝ փոքրիկ թագավորներ⁶:

Նա նաև Արցախ նահանգի մասին խոսելիս հիշեցնում է, թե իր օրերում, այսինքն՝ 1818-ին, Արցախի մեծ մասն արդեն Ռուսական կայսրության կազմում էր:

Հայագետը մեզ է ավանդում նաև Գանձակ քաղաքի անվան բացատրությունը:

¹ Դիովյանյան Ա. 2020, 286:

² «Petit-Robert - 2» 1988, 104.

³ «Petit-Robert - 2» 115.

⁴ Брокгауз ф. Ефрон И. 2012, 71.

⁵ Հմմտ. 21:

⁶ Saint Martin A. 1818, 34.

Այն առաջացել է «գանձ» բառից, որովհետև հայ թագավորներն իրենց գանձերը պահում էին այդ քաղաքում¹:

Կարելի է նմանօրինակ բազմաթիվ փաստեր բերել, սակայն վերադառնանք Ասատուր Մնացականյանի գրքին, որը բազմակողմանի փաստերով ապացուցում է, թե որքան սին են Ջիա Բունիաթովի և Նրա մերօրյա հետևորդների նենգափոխումները:

Ասատուր Մնացականյանը զուգադրաբար ներկայացնում է Աղվանքի ու Մեծ Հայքի պատմությունն ու գրականությունը՝ սկսած V դարից մինչև XIII դարը ներառյալ՝ Մեսրոպ Մաշտոցից (V դար) մինչև Կիրակոս Գանձակեցի (XIII դար):

Հենվելով Կորյունի, Մովսես Խորենացու, Մովսես Կաղանկատվացու երկերի ընձեռած փաստերի վրա՝ Մնացականյանը ներկայացնում է Մաշտոցի աղվանական գրերը ստեղծելու իրողությունը և ցավով նկատում, թե այդ գրերով ստեղծված որևէ աղվանական գրական կամ կրոնական գործ չի հասել մեր օրերը:

Արդեն V դարից Աղվանքում երկրի ներքին կառավարումն ու տնտեսությունը անցնում է հայերի ձեռքը: Գրագետ մարդիկ, չնայած արդեն կար Մաշտոցի ստեղծած աղվանական գիրը, գրում ու խոսում էին հայերեն²:

Արցախը, Ուտիքը, Փայտակարանը և մյուս հայկական գավառները Մեծ Հայքի կազմում են եղել մինչև Արտաշես Առաջինի ժամանակները: Ստրաբոնի պատմության փաստերը նենգափոխելը ոչինչ չի նշանակում: Ստրաբոնը նշում է, թե Արցախը և Ուտիքը հայախոս գավառներ էին³:

Ի դեպ, նշանավոր հայագետ Մարի Բրոսսեն, որն առաջինը ֆրանսերենով հրատարակեց Ստեփանոս Օրբելյանի ամբողջական «Սյունիքի պատմությունը», մի առանձին գիրք նվիրեց այդ պատմությանը՝ իր առաջաբանով, ծանոթագրություններով, որոնցում շատ մեծ տեղ են զբաղեցնում այն հատվածները, որոնք վերաբերում են Արցախին: Դրանցում, բացի հայկական իրողություններից, աղվանականի մասին և այդ ժողովրդի ստեղծած գրականության վերաբերյալ ոչինչ չենք գտնում⁴:

Աս. Մնացականյանը երկար խոսում է VII դարի հայ պատմիչ Մովսես Կաղանկատվացու «Պատմութիւն Աղուանից աշխարհի» երկի մասին, որը, ըստ Ջիա Բունիաթովի ու ներկա ադրբեջանական գիտնականների, իր պատմությունը գրել է աղվաներեն, հետո հայերը թարգմանել են գրաբար՝ ոչնչացնելով բոլոր բնագրերը, ինչպես նաև աղվանական ողջ գրականությունը: Ահա այդ իսկ պատճառով այնպիսի «աղվանացի» նշանավոր մատենագիրներ, ինչպիսիք են Մովսես Կաղանկատվացին, Դավթակ Քերթոզը, Համամ Արևելցին, Մխիթար Գոշը, Կիրակոս Գանձակեցին, իբր հիմա չունեն իրենց աղվաներեն բնագրերը, այլ կան միայն հայերեն թարգմանվածները:

Մնացականյանը շատ ճիշտ նկատում է, թե վերոհիշյալ մատենագիրների այսպես կոչված թարգմանություններում չկան աղվանական լեզվի հետքեր, որը բնական է թարգմանությունների համար:

¹ Saint Martin A. 1818, 150:

² Мнацаканян А. 1969, 16.

³ Мнацаканян А. 19:

⁴ Հմմտ. Stéphanos Orbelian 1864, 1866.

Կամ ինչու՞ Մովսես Կաղանկատվացին չի օգտագործել որևէ աղվան մատենագրի գործ, մինչդեռ բարեխղճորեն թվարկում է այն բազմաքանակ հայկական աղբյուրները, որոնցից օգտվել է իր երկը շարադրելիս: Ավելին՝ պատմաբանը փաստերով հիմնավորում է, որ աղվանական եկեղեցու պաշտոնական լեզուն եղել է հայերենը¹:

Մանրամասն ներկայացվում է VII դարի բանաստեղծ Դավթակ Քերթողի «Ողբք ի մահն Ջևանշիր մեծի իշխանին» քերթվածը: Սա հրաշալի մի գործ է, որը պահպանված է Մովսես Կաղանկատվացու «Պատմութիւն Աղուանից աշխարհի» մատյանում՝ քերթվածի ստեղծման մանրամասներով²:

Ըստ Մնացականյանի՝ Դավթակ Քերթողը եղել է հայ և իր ողբը գրել է մայրենի լեզվով: Ողբը գրված է հայերենի այբբենակարգով՝ Ա-ից մինչև Ք: Ըստ որում՝ օգտագործված են հայերենի բոլոր 36 տառերը: Ջևանշիրն էլ եղել է հայացված պարսկական Սասանյան դինաստիայի շառավիղ՝ հայասեր ու հայամետ³:

1986 թվականին գրականագետ Լևոն Մկրտչյանը, որը խիստ շնորհակալ գործ է կատարել հայ միջնադարյան բանաստեղծներին ռուսերեն ու եվրոպական լեզուներով թարգմանելու գործում, Դավթակ Քերթողի վերոհիշյալ քերթվածը շքեղ ձևով հրատարակել է գրաբարով, արևելահայերենով, ռուսերենով, անգլերենով, ֆրանսերենով, գերմաներենով, իսպաներենով, լեհերենով: Գրքի առաջաբանում նա իրավացիորեն գրում է. «Հայաստանը շահագրգռված էր Աղվանքի ուժեղացումով, որովհետև Աղվանքի մեջ էր մտնում Հայաստանի մի մասը, և որովհետև Աղվանքում եկեղեցին հայկական էր, ո՛չ քաղկեդոնական, որ նույնպես ուժեղացնում էր Հայաստանն ու նրա կապերը իրենից անջատված հյուսիսարևելյան շրջանների հետ⁴:

Ասատուր Մնացականյանը փաստում է, որ Մովսես Կաղանկատվացու ողջ պատմության մեջ օգտագործված է հայկական թվականությունը նշելու ձևը և ոչ թե աղվանականը: Նա միաժամանակ փաստում է, թե Ջևանշիր իշխանին նվիրված երգի հեղինակը հայերենի փայլուն գիտակ է⁵:

Ադրբեջանցիները աղվանական գրականության դեմք են համարում IX դարի երկրորդ կեսի իշխան, ապա Հայաստանի Արևելյան կողմանց թագավոր Համամ Արևելցուն, որը Ներսես Շնորհալուց երեք դար առաջ փառաբանել է հայոց այբուբենը՝ ուսուցողական չափածո տողեր նվիրելով հայոց այբուբենի առանձին տառերին⁶:

Ա. Մնացականյանը չի մոռանում հիշեցնել, որ հայ միջնադարյան մատենագրության փայլուն դեմքերից Վարդան Արևելցին (XIII դար), որը պատմիչ էր, աշխարհագետ, մեկնիչ, թարգմանիչ, փիլիսոփա, մանկավարժ, ծնվել է Գանձակ քաղաքում ու իրեն կոչել Վարդան Գանձակեցի, Վարդան Աղվանցի: Այս հիմքով նրան միթե կարելի է ազգությամբ աղվան համարել: Վարդան Արևելցին բազմիցս

¹ Мнацаканян А. 107.

² Մովսես Կաղանկատվացի 1983, 225-230:

³ Մովսես Կաղանկատվացի 1983, 127:

⁴ Դավթակ Քերթող 1986, 15:

⁵ Мнацаканян А. 134.

⁶ Мнацаканян А. 154-155:

ապացուցում է իր հայ լինելը:

Ամենազվարճալի Մխիթար Գոշի Դատաստանագիրքը աղվանական օրենսդրության նմուշ համարելն է: Այսպես ասողները բարի լինեին ծանոթանալ Մխիթար Գոշի կենսագրությանը և նրա գրած Դատաստանագրքի վերաբերյալ Բրոսսեի ուսումնասիրությանը: Ահա թե ինչ է գրում Բրոսսեն. «1703-1709 թթ. վրաց արքայազն Վախթանգը կազմեց «Հավատք օրինացը»՝ իր հայրենի երկրում իրավական դաշտն ուժեղացնելու համար: Նա ծանոթացավ հայկական օրենսգրքին և որոշ օրենքներ թարգմանաբար մտցրեց իր Դատաստանագրքի մեջ¹:

Ինչպես տեսնում ենք, աղվանական օրենսգրքի մասին ոչինչ չկա, որովհետև Մխիթար Գոշը XII դարի հայ մատենագրության մեջ նորարարներից է, և հայկական ավանդազրույցները նրա մասին պատմում են զանազան հրաշքներ: Նա մեծ մանկավարժ էր և ուսուցիչն էր այնպիսի նշանավոր մատենագիրների, ինչպիսիք էին Վարդան Արևելցին, Կիրակոս Գանձակեցին և հետագայի շատ մատենագիրներ:

Կիրակոս Գանձակեցին իր պատմության հենց սկզբում թվարկում է այն հայ պատմիչների անուններն ու գործերը, որոնց ինքը ծանոթ է՝ Ագաթանգեղոս, Մովսես Խորենացի, Եղիշե, Ղազար Փարպեցի, Փավստոս Բուզանդ, Կորյուն, Սեբեոս, Ղևոնդ, Թովմա Արծրունի, Շապուհ Բագրատունի, Հովհաննես Դրասխանակերտցի, Մովսես Կաղանկատվացի, Ուխտանես, Ստեփանոս Ասողկ, Արիստակես Լաստիվերցի, Մատթեոս Ուռհայեցի, Սամվել Անեցի, Վանական վարդապետ²:

Ինչու՞ չի հիշատակում որևէ աղվան մատենագրի անուն:

Բրոսսեն Գանձակեցու պատմությունը ֆրանսերեն թարգմանել ու հրատարակել է Ուխտանեսի երկի հետ ու գրքի վերնագրում ասում է, թե դրանք երկու հայ պատմիչներ են³:

Իր գրքի եզրահանգման մեջ, ելնելով բերված բազմաքանակ փաստերից, Մնացականյանը հավաստում է, թե երկար դարեր Աղվանքը Մաշտոցի հայ գրերը համարել է իր երկրի պետական գիրը և հայերենը ճանաչել որպես պետական լեզու:

Աղվանքում տևականորեն եղել է հայկական թագավորություն: Այն կար դեռ մինչև IX-XII դարերը: Հետո այն միացել է հայ Բագրատունիների թագավորությանը, այնուհետև Չաքարյանների գերիշխանությունն է վերցրել: Արցախի հայ մելիքները երկիրը կառավարել են ինքնուրույն՝ մինչև XIX դարի սկիզբը:

Ա. Մնացականյանի «Աղվանից աշխարհի գրականության հարցերի շուրջը» մեծարժեք մենագրության մեջ բոլոր հարցադրումների հիմքում դրված է փաստը և ոչ թե ազդեցիկ ազգային շահը, որով առաջնորդվում են ադրբեջանցի գիտնականները, մասնավորապես Զիա Բունիաթովն իր «Азербайджан в VII-IX вв.» գրքում: Արդեն գրքի վերնագիրը աղաղակում է նրա կեղծ բովանդակության մասին: Չէ՞ որ միջազգային պատմագիտությունը V-IX դարերում ներկա Ադրբեջանի տեղում չի ճանաչում նման պետության գոյությունը: Խնդրում եմ բացել

¹ Դոլուխանյան Ա. 2002, 60:

² Կիրակոս Գանձակեցի 1961, 6-8:

³ Դոլուխանյան Ա. 2002, 112:

աշխարհի քարտեզներն ու ատլասները, և ամեն ինչ պարզ կդառնա:

Փաստորեն Ա. Մնացականյանի վերոհիշյալ գիրքն ավելի քան արդիական է ու շարունակում է իր արդար պաշտպանական դիրքորոշումը՝ հոգուտ պատմական ճշմարտության:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Դալթակ Քերթոլ 1986, Ողբք ի մահն Ջեանշիրի մեծի իշխանին, Կազմեց, առաջաբանը գրեց և ծանոթագրեց՝ Լ. Մկրտչյանը, Երևան, «Սովետական գրող», 282 էջ:
2. Դոլուխանյան Ա. 2002, Մարի Ֆելիսիտե Բրոսսեն հայագետ, Երևան, «Հայրենիինֆո-Արտագերս», 115 էջ:
3. Դոլուխանյան Ա. 2020, Ժան-Պիեռ Մահեն հայագետ, Երևան, «Գիտություն», 379 էջ:
4. Կիրակոս Գանձակեցի 1961, Պատմություն Հայոց, Աշխատասիրությամբ՝ Կ. Մելիք-Օհանջանյանի, Երևան, «ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ.», 426 էջ:
5. Մովսես Կաղանկատվացի 1983, Պատմութիւն Աղուանից աշխարհի, Քննական քննադիրը և ներածությունը՝ Վ. Առաքելյանի, Երևան, «ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ.», 283 էջ:
6. Նաղաշ Հովնաթան 1983, Տաղեր, Երևան, «Սովետական գրող», 253 էջ:
7. Брокгауз Ф., Ефрон И. 2012, Иллюстрированный энциклопедический словарь. Современная версия, Москва, «ЭКСМО», 957 с.
8. Мнацакнян А. 1969, О литературе Кавказской Албании, Ереван, изд. Академии наук Арм. ССР, 220 с.
9. Brosset M. 1866, Histoire de la Siounie, Second livration, Introduction, SPb, imp. Imperiale, 480 p.
10. Histoire de la Siounie par Stéphanos Orbelian, traduit de l'arménie par M.Brosset, Première livration, 1864, SPb, imp. Imperiale, 513 p.
11. Langlois V. 1854, Rapport sur l'exploration archéologique de la Cilicie et la Petite-Arménie, pendant les années 1852-1853, Paris, imp. Nationale, 55 p.
12. Langlois V. 1855, Voyage á Sis, capitale de l'Arménie au moyen age, Paris, imp. Nationale, 48 p.
13. «Petit-Robert 2» 1988, Paris, imp. Dictionnaires le Robert , 1952 p.
14. Saint-Martin J.-A. 1818, Mémoire historique et géographique sur l'Arménie, t. I, Paris, imp. Royal, 450 p.

Ամփոփում

Պատմական ու գրական փաստերի նենգափոխումն Ադրբեջանի գիտնականների կողմից՝ ըստ պատմաբան Ասատուր Մնացականյանի

Աելիտա Դոլուխանյան

Թուրքերը, որոնք իրենց կոչեցին ադրբեջանցիներ (երկիրն էլ 1918-ից կոչվեց Ադրբեջան և աշխարհի քաղաքական քարտեզի վրա երևաց միայն 1918-ից սկսած), ետանդուն ձևով սկսեցին հալածել հայերին ու հայաթափ անել իրենց խորհրդային տարածքում հայտնված հայկական գյուղերն ու քաղաքները:

Ա. Մնացականյանի «Աղվանից աշխարհի գրականության հարցերի շուրջը» մեծարժեք մենագրության մեջ բոլոր հարցադրումների հիմքում դրված է փաստը և ոչ թե ազդեցիկ ազգային շահը, որով առաջնորդվում են ադրբեջանցի գիտնականները, մասնավորապես Ջիա Բունիաթովն իր «Азербайджан в VII-IX вв.» գրքում: Արդեն գրքի վերնագիրը աղաղակում է նրա կեղծ բովանդակության մասին: Չէ որ միջազգային պատմագիտությունը V-IX դարերում ներկա Ադրբեջանի տեղում չի ճանաչում նման պետության գոյությունը: Խնդրում եմ բացել աշխարհի քարտեզներն ու ատլասները, և ամեն ինչ պարզ կդառնա:

Փաստորեն Ա. Մնացականյանի վերոհիշյալ գիրքն ավելի քան արդիական է ու շարունակում է իր արդար պաշտպանական դիրքորոշումը՝ հոգուտ պատմական ճշմարտության:

Հիմնաբառեր. Ասատուր Մնացականյան, Արցախ, Ուրիք, պատմական ճշմարտություն, Ադրբեջան, պատմիչ, արդիական, Ջիա Բունիաթով, Աղվանք, Մեծ Հայք:

Резюме

Фальсификация исторических и литературных фактов азербайджанскими учеными по мнению историка Асатура Мнацаканяна

Аэлита Долуханян

Турки, назвавшие себя азербайджанцами, а страну с 1918 года - Азербайджаном, на политической карте мира появились только с 1918 года. Они усердно начали преследовать армян и выселять армянское население с деревень и городов.

В ценной монографии А. Мнацаканяна «О литературе Кавказской Албании» все вопросы основаны на фактах, а не на агрессивном национальном интересе, которым руководствуются азербайджанские ученые, в частности Зия Буниатов в его книге «Азербайджан в VII-IX веках». Название книги уже кричит о её ложном содержании. Ведь международная историография не признает существования такого государства на месте

современного Азербайджана в V-IX веках. Достаточно открыть карты и атласы мира, и всё станет ясным.

Фактически, вышеупомянутая книга А. Мнацаканяна более чем актуальна и сохраняет свою справедливую оборонительную позицию в пользу исторической правды.

Ключевые слова: *Асатур Мнацаканян, Арцах, Утик, историческая правда, Азербайджан, историк, современный, Зия Буняттов, Кавказская Албания, Великая Армения.*

Abstract

Falsification of Historical and Literary Facts by Azerbaijani Scientists According to Historian Asatur Mnatsakanian

Aelita Dolukhanyan

The Turks, who called themselves Azerbaijanis, and the country which was called Azerbaijan since 1920 and appeared on the political map of the world only in 1920, zealously began to persecute Armenians and evict the Armenian population from villages and cities of their Soviet territory.

In A. Mnatsakanian's valuable monograph "On the Issues of Literature of Caucasian Albania" all questions are based on facts, and not on the aggressive national interest by means of which the Azerbaijani scholars are guided, particularly Zia Buniatov in his book "Azerbaijan in VII-IX centuries".

The title of the book is already shouting about its false content. Indeed, the international historiography does not recognize the existence of such a state on the site of present-day Azerbaijan in V-IX centuries.

It is enough to open the maps and atlases of the world and everything will become clear.

In fact, the aforementioned book of A. Mnatsakanian is more than actual and continues its fair defensive position in favor of historical truth.

Keywords: *Asatur Mnatsakanian, Artsakh, Utik, historical truth, Azerbaijan, historian, actual, Zia Buniatov, Caucasian Albania, Great Armenia.*